

vechernego goroda. Moskovskii arkhitekturnyi institut. Dissertatsiya na soiskanie uchenoi stepeni d-ra arkitektury: 18.00.012004. 272 s.. RGB OD, 71:04-18/7. (In Russ).]

11. вул. О. Кобылянської в Чернівцях. URL: <https://tamtour.com.ua/vul-o-kobylianskoi-v-chernivtsiakh>.

УДК 728(=512.19)

ДРНТІ 67.07.11

12. Colonial Oak Music Park in historic St. Augustine. Florida. URL:

<https://www.visitstaugustine.com/event/uke-fest>.

13. Рождество на Софиевской площади. Киев. Украина. URL: <https://blog.pokupon.ua/kuda-pojeti-na-rozhdestvo-v-kieve-idei-dlja-veselogo-dosuga-na-rozhdestvenskih-vyhodnyh/>.

Seitanov E.R.

postgraduate student of the Department of Theory, History of Architecture and Synthesis of Arts, National Academy of Fine Arts and Architecture

URBAN PLANNING PROBLEM OF BAKHCHISARAI CITY

Едем Рустемович Сейтасанов

аспірант при кафедрі теорії,

історії архітектури та синтезу мистецтв,

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

МІСТОБУДІВНА ПРОБЛЕМА МІСТА БАХЧИСАРАЙ

Abstract. The article deals with the main urban development stages of Bakhchisaray, analyzes the current state and reveals the main urban development problem of the city.

The factual basis of the research is the materials obtained as a result of full-scale surveys of the historical development of the Crimea, the study of specialized editions of the period 1880-1939, which are stored in the funds of the BICAMZ (Crimean History Museum-Reserve in Bakhchisaray), the holdings of the Scientific Library and the name of the Library, sources from the stock museums, architectural materials of state repositories (State Archives of the Crimean Region).

There were no large-scale studies of the development of the architecture of the Crimean Tatar dwelling in Bakhchisaray. Certain issues of Crimean Tatar architecture are devoted to the work of: V.Bodaninsky, B.A Kuftin, Yu.V. Krikun, M.A Voloshin.

Time proves the need to explore the urban problem of the city of Bakhchisaray.

Анотація. У статті розглянуто основні містобудівні етапи розвитку м. Бахчисарая, проводиться аналіз існуючого стану і виявляється основна містобудівна проблема розвитку міста.

Визначені основні принципи і прийоми, які склалися упродовж тисяч років проживання людей у м.Бахчисарай. Виявлені особливості проектування кримськотатарського житла в специфічних природно-кліматичних умовах, геоморфологічної будови рельєфу. Всі ці особливості природним чином відбилися і в архітектурно-просторової організації кримськотатарського житла у м.Бахчисарай.

Фактологічною основою дослідження є матеріали, отримані в результаті натурних обстежень історичної забудови Криму, вивчення спеціалізованих видань періоду 1880-1939 рр., які зберігаються, у фондах БІКАМЗ (Кримського історичного музею-заповідника в Бахчисарай), у фондах наукової бібліотеки імені І. Гаспрінського, джерел з фондів музеїв міста Сімферополь, Бахчисарай, архітектурних матеріалів державних сховищ (Державний архів Кримської області).

Широкомасштабних досліджень розвитку архітектури кримськотатарського житла у м. Бахчисарая не проводилося. Висвітлення окремих питань кримськотатарської архітектури присвячені роботи: У.Боданінського, Б.А. Куфтіна, Ю.В. Крикуна, М.А.Волошина. Ці роботи виконувалися на початку ХХ століття.

Час доводить необхідність досліджувати містобудівну проблему міста Бахчисарая.

Keywords: Crimean Tatar residential development, design features, urban development stages of Bakhchisarai.

Ключові слова: кримськотатарська житлова забудова, особливості проектування, містобудівні етапи розвитку міста Бахчисарая.

Постановка проблеми. На містобудівну картину міста Бахчисарай вплинули природно-кліматичні чинники, особливості геоморфологічної будови рельєфу, етнічні чинники. Всі ці

особливості природним чином відбилися і в архітектурно-просторової організації міста.

Основна вісь планувальної структури міста Бахчисарай - річка Чурук-Су, перетинає місто зі сходу на захід і ділить його на дві частини, на старе

і нове місто. Річка Чурук-Су промила глибоку ущелину, що розсікає внутрішню грядку в поперечному напрямку. Верхні горизонти бортів долини внаслідок вивітрювання вапняку утворили химерні кам'яні статуї заввишки до 20 м. За деяку схожість з міфічними істотами дані освіти назвали природними сфінксами. Річка Чурук-Су впадає в річку Кача, що протікає вздовж південного кордону міста Бахчисарай. В середні віки, ще до виникнення Бахчисарая, на його місці існувало досить велике татарське селище Ескі-Юрт (Старе поселення). З'явилось воно не випадково: тут проходив старий караванний шлях - з Херсонеса на північ, до Перекопського перешийку. І в наш час місто Бахчисарай є важливим транспортним вузлом, розташований на перетині доріг, що зв'язують його з усіма частинами Кримського півострова. Особливості сформованого розселення обумовлюють неповноцінний розвиток міста і природний ландшафт території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фактологічною основою дослідження є матеріали, отримані в результаті натурних обстежень історичної забудови Бахчисарая, вивчення спеціалізованих видань періоду 1880-1939 рр., які зберігаються, у фондах БІКАМЗ (Кримського історичного музею-заповідника в Бахчисарай), у фондах наукової бібліотеки імені І. Гаспрінського, джерел з фондів музеїв міста Сімферополь, Бахчисарай та приватних колекцій, архітектурних матеріалів державних сховищ (Державний архів Кримської області).

Широкомасштабних досліджень розвитку архітектури кримськотатарського житла у місті Бахчисарай не проводилося. Висвітлення окремих питань кримськотатарської архітектури присвячені

роботи: У.Боданінського, Б.А. Куфтіна, Ю.В. Крикуна, М.А.Волошина. Ці роботи виконувалися на початку XX століття і присвячені переважно дослідженню типології кримськотатарського житла. [1]

Вивчення містобудівного положення міста Бахчисарай проводилося фахівцями Кримської КАРМ «Укрпроектреставрація» з 1979 р. Були виконані архівні дослідження, складена історична записка. Візуально обстежена міська забудова, що відповідало кордонів міста початку XX ст. Була проведена інвентаризація будівель центральної частини міста. За результатами досліджень був складений список пам'яток місцевого і національного значення, розташованих на території міста Бахчисарая, і історико-архітектурний опорний план міста Бахчисарая, що включає графічні матеріали та пояснювальну записку [10].

Основу даного дослідження склали документи XIX - початку XX ст., Сконцентровані в фондах «Державного Архіву Республіки Крим» («ГАРК») і Наукового архіву БІКАМЗ (Бахчисарайського історико-культурного та археологічного музею-заповідника) [7].

Як додаткове джерело інформації, для визначення територіальних меж міста в середині XVIII - початку XX ст., локалізації окремих будівель був використаний картографічний матеріал: плани, схеми, креслення, проекти споруд. [8] План Бахчисарая 1737, витягнутий з архіву Бахчисарайського історико-культурного та археологічного музею-заповідника (БІКАМЗ) (рис.3), геометричний план міста Бахчисарая з передмістями (рис.1); план західній частині 1914 р зберігаються в фондах Державного Архіву Республіки Крим (ГАРК) (рис.2).

Рис.1. Геометричний спеціальний спірне план Анмечетські повіту м. Бахчисарая, з передмістями.
З архіву ГАРК

Рис.2. План західній частині заштатного міста Бахчисарая. Нове місто. 1914 г. З архіву ГАРК.

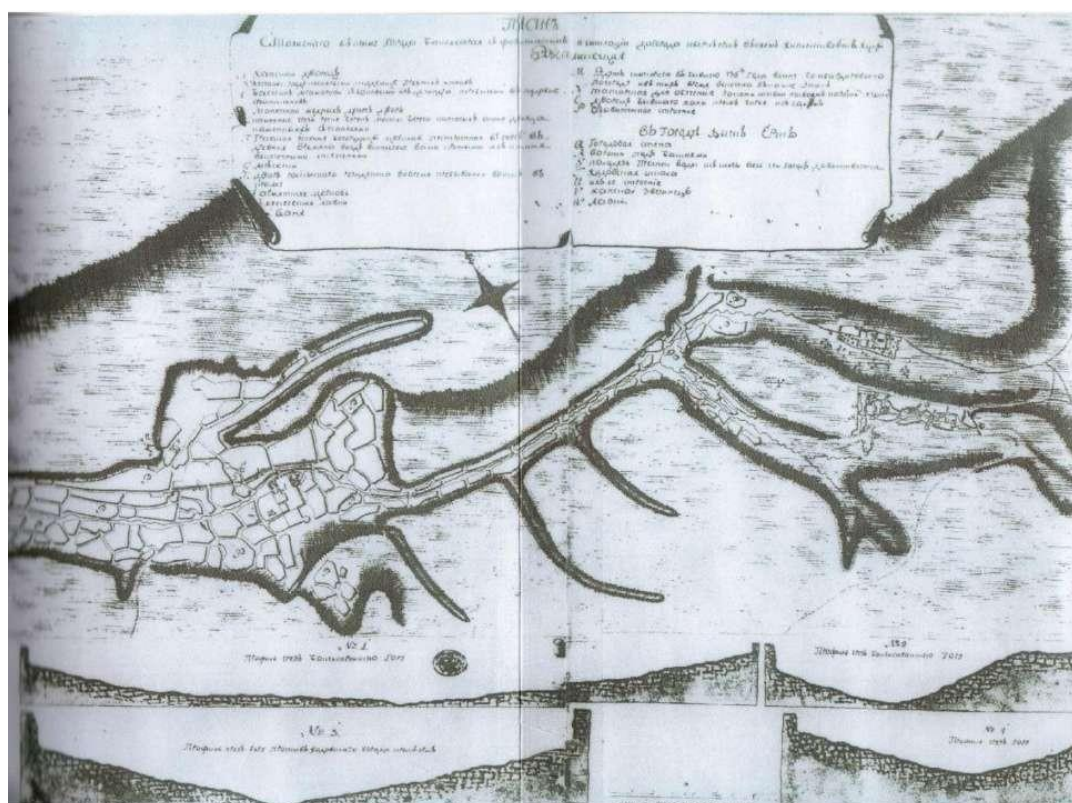

Рис.3. «План столичного в Крыму міста Бахчисарая з форштадтом і ситуації до міста Курк-Єр, в якому проживання жидаи». 1737 г. З архіву БІКАМЗ.

Час доводить необхідність досліджувати містобудівну проблему міста Бахчисарая.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

У розвитку міста Бахчисарай спостерігається складна еволюція етнокультурних традицій різних епох, що в своїй основі мають найдавніші пласти історії мистецтва й архітектури Криму.

Загальні праці з історії основних містобудівних етапів розвитку міста Бахчисарай відсутні, відчувається недостатня скоординованість у дослідженнях, присвячених саме архітектурі міста Бахчисарай. Існує потреба в систематизації результатів попередніх досліджень, визначення особливостей проектування кримськотатарського житла у місті Бахчисарай в архітектурній системі Криму, виявлення їхнього значення для становлення архітектури наступного періоду та визначення історичного, культурологічного, мистецького значення кримськотатарської архітектури в загальній системі культурної та архітектурної спадщини Криму.

У даний час і на перспективу необхідно розробити основні містобудівні етапи розвитку міста Бахчисарай, які базуватимуться на дослідженні історично сформованих і практично втрачених на сьогоднішній день планувальних структур міста Бахчисарай, провести аналіз існуючого стану та виявити основну містобудівну проблему розвитку міста.

Дослідження містобудівної проблеми міста Бахчисарай XIII–XX ст. у структурі історичних поселень Криму необхідне для побудови цілісного знання з історії та теорії кримськотатарської архітектури, а також для розробки науково обґрунтованих шляхів збереження містобудівної спадщини етнічних груп у Криму. Іншим актуальним завданням сьогодення є збереження історично сформованої своєрідності архітектурного образу старовинного кримськотатарського житла і розвиток її шляхом відродження традиційних напрямків формоутворення.

Обраний тематичний напрямок дослідження є реалізацією Декларації Мехіко про політику в сфері культури (прийнятої 6 серпня 1982 року на Всесвітній конференції ЮНЕСКО).

Захист культурної різноманітності є етичним імперативом, вона невіддільна від поваги гідності людської особистості. Вона має на увазі зобов'язання поважати права людини і основні свободи, особливо права осіб, що належать до меншин, і права корінних народів. Неприпустимо посягати на культурне розмаїття для заподіяння шкоди правам людини, гарантованим міжнародним правом, або для обмеження сфери їх застосування. [2, с.73].

Дослідження доповнює своїм матеріалом розпочату в 1993 р. науково-дослідними інститутами Києва і Львова працю над укладанням найповнішого каталогу нерухомих пам'яток етнічних культур України. Як результат таких пошуків у статті запропоновано класифікацію історичних містобудівних утворень у Бахчисарай, яка відображає рівень збереженості традиційного характеру середовища кримськотатарського житла XIII–XX ст.

Формулювання цілей статті

Мета даного дослідження: визначення основних містобудівних етапів розвитку м. Бахчисарай.

Виклад основного матеріалу. На території нинішнього Бахчисарая здавна існувало кілька поселень. До моменту утворення міста в першій половині XVI століття серед них було три основних: місто-фортеця Кирк-Єр на гірському мису (нині відомий як Чуфут-Кале), селище Салачик (Рис.4.) в ущелині біля підніжжя Кирк-Ера і селище Ескі-Юрт при виході з долини. [3] Територія Бахчисарая поширюється на частину Зовнішньої гряди північно-західного макросхилу Кримських гір, долину річки Кача і розташовується на обох берегах правої притоки р. Качи - долини річки Чурук-Су і чотирьох балок, якими протікали струмки - притоки річки. Вершина долини р. Чурук-Су знаходиться в районі (фортеця Кирк-Єр) м. Чуфут-Кале (Рис.5.).

Рис. 4. Салачик. Загальний вигляд. Фотографія 1920-1930 рр. З фондів БИКАМЗ. КП 3914-508.

Рис.5. Кольорова гравюра Х.Г.Гейслера. Бахчисарай. 1799-1801 рр.

Домінуючими елементами в структурі простору природного комплексу долини річки є вододіли. Ландшафтною основою досліджуваної території є рівнина тераси берегів р.Чурук-Су і рельєфні узгір'я схилів долини. Форми рельєфу, за винятком рівнини тераси Чурук-Су, відрізняються активністю і мають масштаб, який домінує над масштабом форм архітектурно-просторового середовища; останні підкоряються формам ландшафтною основи, як в сенсі його формування, так і візування пейзажно-видовий структури міста.

Ландшафтом місцевості - вузька долина гірської річки - була обумовлена провідна роль поздовжніх вулиць, одна з яких проходила вздовж палацу і була відносно широкою. Решта вулиці були вузькими з бруківкою, мали другорядне значення. Історичною інженерної гідрологічної системою є каптажні водопровід, проведений з гірських джерел [5, с.15] (Рис.3.).

Найбільш древня частина міста - старе місто, до часу заснування Бахчисарая мав своєрідну планувальну структуру. Для планувальної основи міста характерним є органічне поєднання містобудівних комплексів з природним початком. Структурними елементами планування є мережа вузьких вулиць Бахчисарая, які пов'язують її з усіма районами міста. [4] Основу становить вулиця Леніна з'єднує райони Ашлама-Дере, Чуфут-Кале і Салачик зі Старим містом. Як громадський центр вона складалася історично: на ній розташовувалися Ханський палац, акцентні культові та громадські споруди, ринок. Важливу роль грали також вулиці Горького, К.Лібкнехта, Островського, Червонофлотська, Більшовик та Шмідта. Наприклад, вулиці Пролетарська і Шмідта в минулому з'єднували Ханський палац з шляхом від східних воріт Чуфут-Кале до Ескі-Юрта, але внаслідок руйнування розташованих на них

культових споруд, вони більшою мірою втратили своє історичне значення [6, с.23].

Первинна форма садиб відрізняється ізольованістю від зовнішнього світу. Квартали характеризуються парцелярною структурою і ще мають терасу форму, завдяки чому фасади будівель їх внутрішніх дворів добре проглядаються з долини Чурук-Су. Ця форма пізніше трансформувалася при розміщенні садиб в структурі середньовічних кварталів, але все-таки

первинна форма цінніша за історико-культурними ознаками (Історико-архитектурный опорный план города Бахчисарая Автономной Республики Крым). [7]

Місто ділилося на квартали (маалле), при яких зазвичай були мечеть і цвинтар. Часто назва приходу давали по імені мечеті, наприклад квартал Тахтали-Джамі, Арслан-Ага. Янг'ан-Джамі і ін. (Рис.6., Рис.7.).

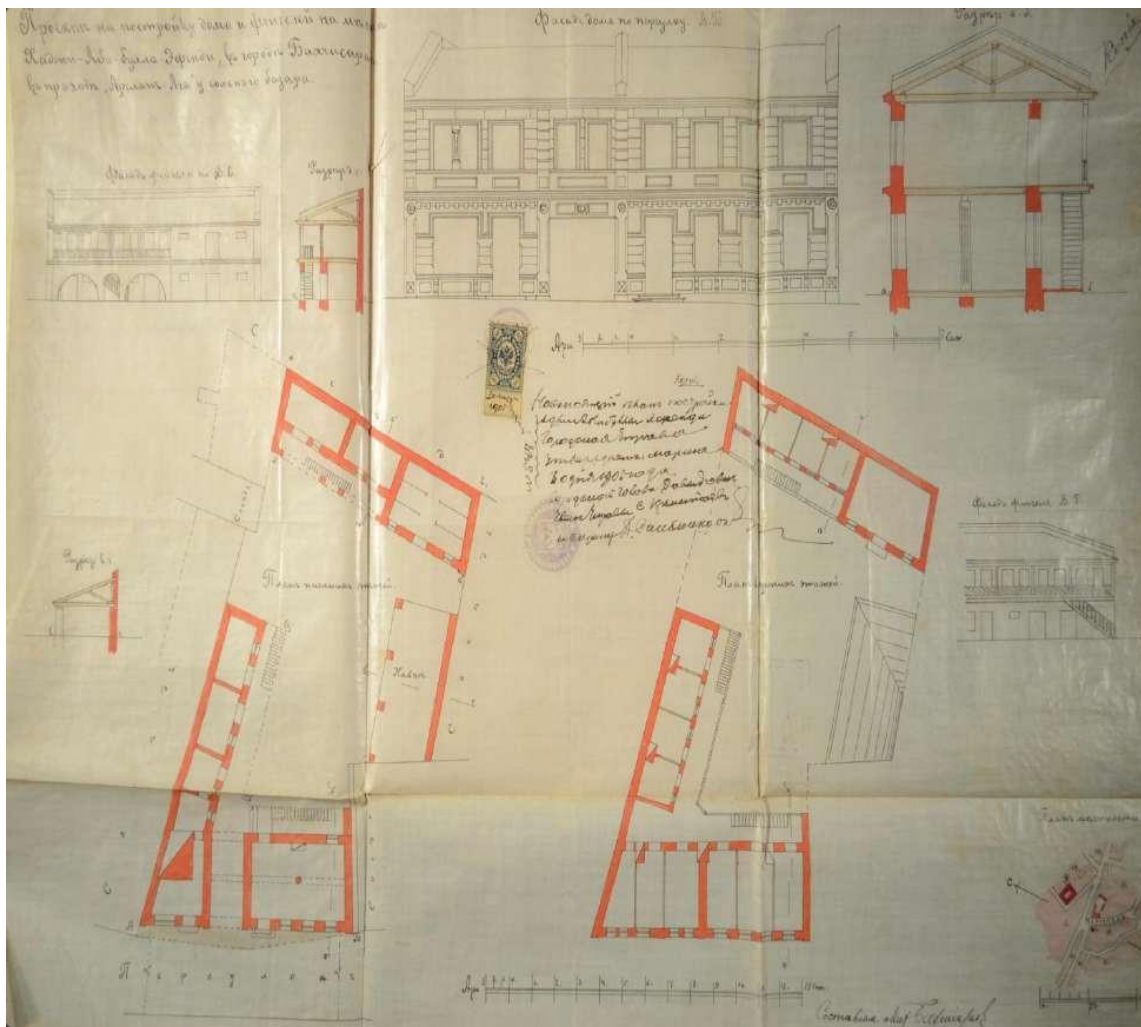

Рис. 6. Проект на будівництво будинку і флігелів в приході «Арслан-Ага». З архіву ГАРК.

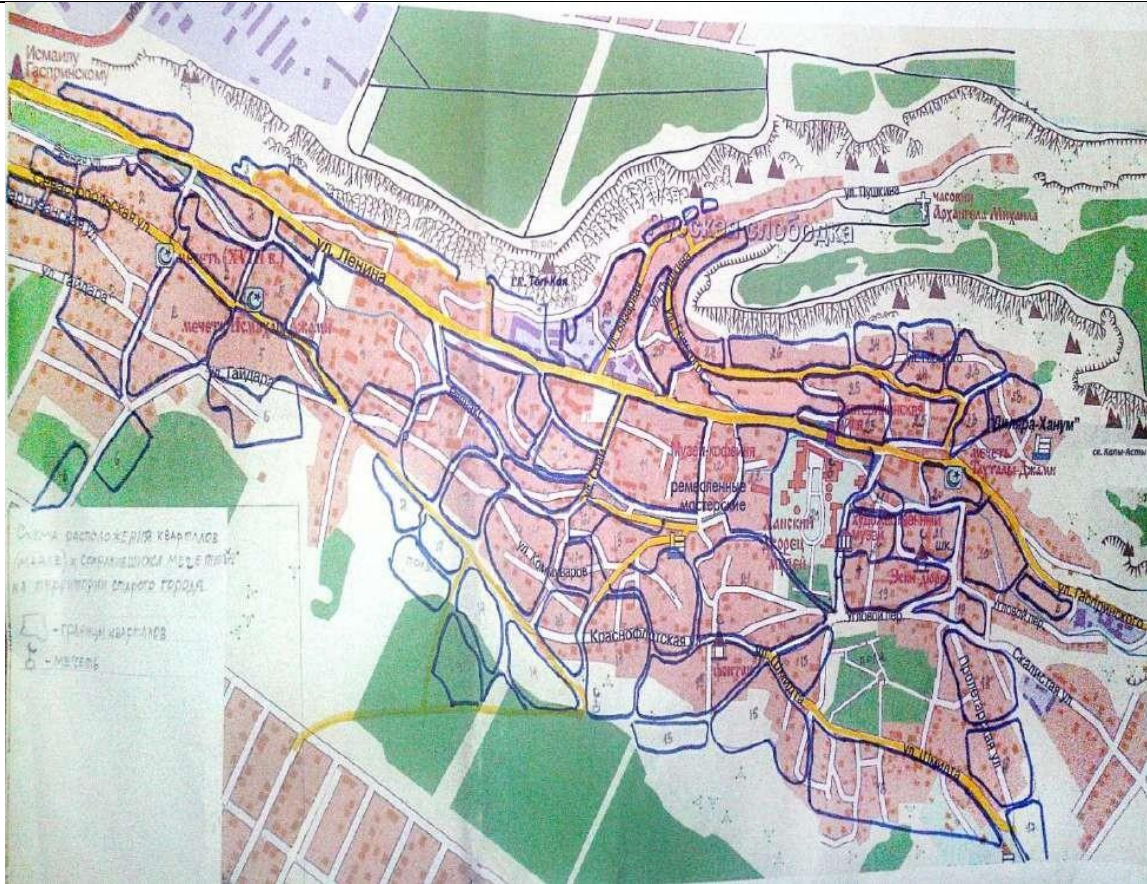

Рис.7. Схема розташування кварталів (Маале) і збережених мечетей на території старого міста.

В кінці XVIII - початку XX ст. продовжувала існувати квартальна структура забудови. Сполучними елементами цієї структури виступали культові та громадські споруди - джамі (мечеті), дюрбе (мавзолеї), теккіє (монастирі дервішів), фонтани. Основна частина цих споруд була сконцентрована в старій частині Бахчисарая, де ансамбль будівель Ханського палацу був центром градоформуючої композиції.

Планувальна структура житлових кварталів надавала визначальний вплив на містобудівну культуру в цілому. Архітектурно-просторове середовище території створено одно- і двоповерхової житловими забудовами, сформованими за кількома видами містобудівної культури: кримськотатарської, російського класицизму, еkleктики і модерну.

Залежно від того, в межах якого природного комплексу розташовувалися кримськотатарські житлові будинки - рівнинного або розташованого на схилах, вони мали різну об'ємну форму. В ході перебудов архітектурна форма садибних будинків кримських татар сильно змінилася, практично зникла оздоблення будинків з дерева (решітки терас, балконів, різьблені декоративні деталі, характерної форми дімаров печей або камінів, іноді також покриття дахів з татарської черепиці). Змінено фасади будинків, що виходять на вулицю, тепер в них прорізані вікна.

Громадські споруди Бахчисарая XVI-XVIII ст. які мали традиційну для ісламського міста

архітектурну форму - це турецькі лазні, що грали важливу роль в житті мусульманина. У минулому лівобережна і правобережна частини Бахчисарая об'єднувалися поруч кам'яних склепінних і дерев'яних мостів, велика частина яких знищена. Елементом планувальної структури Бахчисарая були площі з фонтанами каптажної водопроводу, який наповнювалися водою з гірських джерел. Фонтани розміщувалися як у дворах садиб (вул. Комсомольців - підпільників, 11, Спаї, 16, Горького, 3, 62), так і на вулицях - часто біля мечетей та інших громадських будівель - вул. Островського, 25 Шмідта, 35, Пушкіна, 18-20, Річкова, 125. Частина з них збереглися, деякі знову відтворено, але це лише невелика частина з тих, що існували в минулому.

У 1783 році Крим увійшов до складу Російської імперії, була заснована Таврійська область. Співвіднесення наявного картографічного матеріалу кінця XVIII століття зі збереженою забудовою говорить на користь того, що планувальна структура Бахчисарая, існуюча в даний час, закладена в основних рисах генпланом 80-х років XVIII століття (рис.3.).

До початку XIX століття забудовується «буферна» частина, між старим і новим містами - нинішня вулиця Фрунзе. Виникає торгова вісь - від Малуго Базару (район вул. Пушкіна) - до Великого Базару на в'їзді в місто з боку Севастополя.

У післявоєнний період північно-західна частина Бахчисарая інтенсивно поглиналася

промислової і житловою забудовою. Що стосується подальших робіт, то помітні лише сліди консерваційних докладок стін, вироблених в 1962-1963 рр. за проектом науково-дослідного сектора Українських спеціальних науково-реставраційних майстерень. Часткова консервація дюрбе проводилася в 80 рр. XX ст. [9, с.5-7].

Сучасний Бахчисарай складається з декількох частин: Старого міста, Нового міста, Кізякової Дачі, нових кварталів (5-й, 6-й і 7-й мікрорайони). Старе місто розташоване у вузькій долині річки Чурук-Су, для нього характерна збереглася з доби середньовіччя традиційна планування (вузькі криві вулиці) і традиційні кримськотатарські будинки. Новим містом називають квартали, побудовані в 60-80-і роки. У цьому районі переважають багатоповерхові будинки і блокові п'ятиповерхівки - «хрущовки».

Кізякова Дача (колишнє селище Підгороднє, до 1945 року Ескі-Юрт). У цьому районі, витягнутому вздовж залізниці та автомобільного шосе Сімферополь-Севастополь, переважають приватні будинки.

Четверта частина міста побудована 1990-і роки кримськими татарами, які повернулися з місць депортації. Великий 6-й мікрорайон (він же Хан-Чаір) розташований на плато на лівому березі Чурук-Су паралельно Старому місту. 7-й мікрорайон менше, він розташований на в'їзді в місто з боку Сімферополя. У цих районах планування вулиць регулярна (всі вулиці прямі і перетинаються в основному під прямими кутами), а забудова складається з приватних будинків з невеликими присадибними ділянками.

У післявоєнний період в міську межу Бахчисарая увійшли села Ескі-Юрт, Ак-Чокрак, Азіз (частина Нового міста) і Салачик (найбільш віддалена від центру вгору за течією річки частина Старого міста).

Висновки і пропозиції. У даний час відсутні наукові дослідження основних містобудівних етапів розвитку м. Бахчисарая. Житлова забудова, що склалася історично як найважливіша частина архітектурної спадщини м. Бахчисарая, поступово зникає. Отже, необхідно виявити основні містобудівні етапи розвитку м. Бахчисарая в специфічних природно-кліматичних умовах Криму. Розробка нових рекомендацій і пропозицій з проектування кримськотатарського житла в Бахчисарай має важливе значення й актуальне для розвитку економіки Криму в цілому.

Зібраний шляхом самостійних натурних обстежень та аналізу архівних даних матеріал і отримані на його ґрунті теоретичні висновки збагатять і розширять знання історії кримськотатарської архітектури й містобудування Бахчисарая; теоретичні висновки зі специфіки архітектурно-просторової організації кримськотатарського житла у м.Бахчисарай дозволять на науково обґрунтованій основі здійснювати охорону та реставрацію збережених архітектурних і містобудівних елементів

старовинних об'єктів кримськотатарського житла; розробляти регенераційні заходи, спрямовані на відродження своєрідності середовища історичних містобудівних утворень Криму, а також збагатити палітру сучасної архітектури історичним досвідом; зібрані відомості стосовно збереженості кримськотатарської містобудівної спадщини в різних районах Криму і визначені закономірності рівня дають змогу прогнозувати загальний характер збереженості кримськотатарської містобудівної спадщини XIII – початку XX ст. в будь-якому історичному містобудівному утворенні на кримських теренах, якщо є відомості про існування там кримськотатарських громад; запропонована класифікація історичних містобудівних утворень кримськотатарського житла дозволяє розробляти диференційовані заходи щодо збереження містобудівної спадщини в її історичному середовищі; впровадження розроблених пропозицій щодо охорони дозволить: 1) ефективніше зберігати і матеріальну структуру містобудівної спадщини історичних поселень Криму, і характерну для неї образно-функціональну роль у загальній композиційній структурі середмістя; 2) в архітектурно-просторовій організації історичних містобудівних кримськотатарських утворень у Криму згармонізовувати нові елементи зі старими та відродити історичну естетично-функціональну своєрідність їхнього середовища, збагачену сучасними досягненнями; результати дослідження (аналітичні викладки та графічні матеріали) можуть знайти практичне застосування у викладанні начальних курсів вищих навчальних закладів з історії, теорії містобудування й архітектури для студентів архітектурних, будівельних, дизайнерських та мистецтвознавчих факультетів, а також при підготовці енциклопедичних, краєзнавчих та науково-популярних видань;

аналітичні висновки роботи можуть слугувати інформаційною базою для подальшої наукової розробки за спорідненими темами.

Цитовані праці

1. Боданинський, Усеїн. Археологическое и этнографическое изучение татар в Крыму. Симферополь, 1930. Печать. [Bodaninskiy, Usein. Arkheologicheskoe i etnograficheskoe izuchenie tatar v Krymu. Simferopol, 1930. Pechat.]

2. Декларация Всемирной конференции ЮНЕСКО от 06.09.1982 г. по политике в области культуры (МОНДИАКУЛЬТ, Мехико, 1982 г.). [Deklaraciya Vsemirnoy konferencii UNESCO ot 06.09.1982 g. po polity'ke u sferi kul'tury` (MONDIKUL`T, Mexico, 1982 g.).]

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/decl_diversity.pdf

Домбровский Ф.М. Историко-статистический очерк г. Бахчисарая// Новороссийский календарь. – Одесса: в городской типографии, 1848. – С.380-396. [Dombrovskiy F.M. Istoriko-statisticheskiy ocherk g.

Bahchisaray// Novorossiyskiy kalendar. – Odessa: v gorodskoy tipografii, 1848. – С.380-396.]

3.Кондараки В. Х. Универсальное описание Крыма [Текст] / В. Х. Кондараки. – СПб. : «Петербург Типография В. Велиева», 1875. – 106 с. [Kondaraki, V. H. Universalnoe opisanie Kryma [Tekst] / V. H. Kondaraki. – SPg. : «Peterburg Tipografiya V.Velieva», 1875. – 106 с.]

4.Сумароков П. И. Путешествие по всему Крыму и Бессарабии [Текст] / П. И. Сумароков. – Москва : Университет. тип. у Ридигера и Клаудия, 1800. – 238 с. [Sumarokov P.I. Puteshestvie po vsemu Krymu I Bessarabii [Tekst] / P.I. Sumarokov. – Moskva: Universitet. tip. u Ridigera I Klaudiya, 1800. – 238 с.]

5.Бойцова Е.В., Ганкевич В.Ю., Муратова Э.С., Хайрединова З.З. Ислам в Крыму: Очерки истории функционирования мусульманских институтов – С.,2009. – 432 с. [Boitchova E.V., Gankevich V.Y., Muratova A.S, Hayredinova Z.Z. Islam v Krymu: Ocherki istorii funktsionirovaniya musulmanskih institutov/– С.,2009. – 432 с.]

6.Историко-архитектурный опорный план города Бахчисарая Автономной Республики Крым. – Т.1. – Кн.1. Текстовая часть и материалы фотофиксации. – Киев, 2013. – 49 с. [Istoriko-opornuy plan goroda Bahchisaray Avtonomnoi respubliki Krym. – T.1. – Kn.1. Tekstovaya chasti I material fotofiksatsii. – Kiev, 2013. – 49 с.]

7.Научный архив БИКАМЗ. Ф. 3, Оп. 1. Проведение исследований и разработка историко-архитектурного опорного плана и зон охраны культурного наследия исторического центра Бахчисарая. Т. 2. – Кн. 1. Историко-архитектурный опорный план исторического центра Бахчисарая. Текстовая и графическая части / Е.В.Тиманович. – Киев, 2005. – 178 с. [Nauchnyi arhiv BIKAMZ. F. 3, Op. 1. Provedenie issledovaniy I razrabotka istoriko-arhitekturnogo opornogo plana I zon ohrany kulturnogo naslediya istoricheskogo centra Bahchisaraya. T. 2. – Kn. 1. Istoriko-arhitekturnyi opornyi plan istoricheskogo centra Bahchisaraya. Tekstovaya I graficheskaya chasti / E.V.Timanovich. – Kiev, 2005. – 178 с.]

8.Научный архив БИКАМЗ. Ф. 3, Оп. 1. Отчет об археологических раскопках в историческом квартале «Салачик» г. Бахчисарая. – Бахчисарай, 2012-2013 / Э.И.Сейдалиев. – 140 л. [Nauchnyi arhiv BIKAMZ. F. 3, Op. 1. Otcet ob arheologicheskikh raskopkah v istoricheskom kvartale «Salachik» g. Bahchisaraya. – Bahchisaray, 2012-2013 / A.I.Seidaliev. – 140.]

9. Городские поселения в Российской империи. Т. 4. Таврическая губерния. Бахчисарай. – СПб, 1864. – С. 716-721. [Gorodskie poseleniya v Rossiyskoi imperii. T. 4. Tavricheskaya guberniya. Bahchisaray. – SPg, 1864. – С. 716-721.]